

MATÉRIÁLY

VÝZKUM ROMÁNSKÉ ARCHITEKTURY NA MORAVĚ III

(K výzkumnému úkolu státního plánu VIII-08-05/01*)

V letech 1980—1981 pokračoval výzkum románských lokalit na jižní Moravě, začatý v roce 1975. Z poznatků, učiněných v této době v terénu a v archívech, předkládají zpracovatelé¹ úkolu tyto zajímavější výsledky.²

Brumov-Bylnice (okr. Gottwaldov), *hrad Brumov*

Při archeologickém a stavebněhistorickém průzkumu hradu, prováděném Oblastním muzeem v Gottwaldově ve spolupráci s památkovými orgány, došlo r. 1981 k významnému objevu sekundárně uložených pozdně románských architektonických fragmentů. Šlo především o přibližně půlkruhový tympanon s obloučkovým vlysem a reliéfní ornamentikou vinné révy,³ o zlomek horní části dvakrát odstupňovaného portálového ostění s válcovými archivoltami, kalichovitou hlavicí sloupku ostění s bobulovitými listy, o obdélné kvádry s plastickou bosáží aj. Dále byla odkryta substrukce mohutné, plné hranolové věže patrně rovněž ještě pozdně románské, která zaujímala v mladší osnově pozici na koso orientovaného bergfritu v čelní hradbě. Přesto, že dosud nebyla identifikována nejstarší palácová část, je již z dosavadních poznatků zřejmé, že lokalita zmiňovaná v písemných pramenech od 2. poloviny 13. století byla již těsně před polovinou toho věku funkčně diferencovanou a tvarově vyspělou hradní architekturou, vybavenou s největší pravděpodobností i hradní kaplí. (LK)

Bukov (okr. Žďár nad Sázavou), *hrad Bukov*

První zmínky o Bukově (nehladě k falzu k r. 1242) jsou poměrně pozdní: r. 1285 daroval Demetrius z Bukova doubravnickému klášteru patronát kostela v Olši, což téhož roku potvrdil olomoucký biskup,⁴ a r. 1297 se uvádí Bohuš z Bukova sedící na Mitrově jako syn Demetra z Bukova erbu křídla, nepochybně Demetra z r. 1285.⁵ O Bukově, později nazývaném také Lisek, není pak ve 14. a 15. století slyšet, až r. 1589,⁶ popřípadě 1564,⁷ kdy se uvádí již jako pustý. Archeologicky se jím dosud

* Pokračování úkolu státního plánu A VIII-4-13/1-3.

¹ Od r. 1981 se na pracích podílí PhDr. Alena Kalinová.

² Předchozí zprávy byly uveřejněny ve SPFFBU F 21/22, 1977/78, 39 n. a F 25, 1981, 55 n.

³ Fotografie tympanonu je reprodukována s laskavým souhlasem vedoucího archeologického výzkumu prom. hist. J. Kohoutka.

⁴ CDM IV, s. 296, č. 226.

⁵ CDM V, s. 80, č. 78.

⁶ J. Tenora, *Bystřický (n. P.) okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1907, 73.

⁷ J. F. Svoboda, *Novoměstský okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1948, 67—68.

zabývali J. Tenora,⁸ který k r. 1007 stručně popsal stojící zbytek hradu, tj. „část bašty se sousedními zdmi a pak dobře znatelné valy s hradním příkopem“,⁹ a R. Vermouzek¹⁰ který zaznamenal mimoto i části zdíva obytných a hospodářských budov, a vznik hrádku položil do počátku 2. poloviny 13. století. Historicky se Bukovem obíral L. Hosák, jenž se domníval, že Bukov měl nahradit hrad Strážek, zbořený snad r. 1278 nebo krátce poté.¹¹ Předběžný průzkum lokality, která dosud nebyla uměleko-historicky zkoumána a která není ani zaměřena, však ukázal, že dosavadní sporé údaje, popřípadě domněnky bude možno korigovat a doplnit. To se snad především týká důležité otázky stáří hrádku. Technika zdění zbytku samostatné stojící okrouhlé věže (Tenorovy „bašty“ o průměru asi 940 cm při síle zdi asi 370 cm v dochované výši) je totiž bezpečně ještě pozdně románská. Užitý materiál – lámány kámen, velmi pečlivě skládaný a přesně lícovaný – je vždy asi po 80 cm proložen menšími placáky, které vyrovnávají nerovnosti vzniklé prací s kameny nepravidelných tvarů a tvoří základ další vrstvy. Tento „postupný“ princip zdění, který nepochybně souvisí – podobně jako řádkové kvádrkové zdívo – s aditivním principem prostorové a hmotné výstavby románské architektury a který byl až v pokročilém, či spíše pozdním 13. století nahrazen zdí „na jeden zátaň“, rovněž reflektující novou představu gotického stavitele o prostorové jednotě vnitřku, je známý z pozdně románské sakrální architektury (průzkum ho zatím ve stejně výrazné podobě zjistil v Budišově, Vladislavi a Valci, tam především ve věži; s jeho výskytem se lze ovšem setkat už v římské architektuře). Je proto možné vznik věže s přilehlým úsekem plášťové zdi a tedy celého objektu, obkrouženého hlubokým vnitřním příkopem na půdorysu protáhlého oválu,¹² klást s velkou pravděpodobností ještě před polovinu 13. století. Bukovskou lokalitu tak lze předběžně připojit k nevelkému počtu pozdně románských hradů na Moravě.¹³ S větší jistotou bude možno se však k této otázce vyslovit až po jejím průzkumu. (ZK)

Cebín (okr. Brno-venkov), farní kostel sv. Jiří

Cebínský kostel není dosud v odborné literatuře znám. Jde o gotickou, barokními úpravami značně pozmeněnou jednoduchou svatyni s hranolovou věží na severní straně.¹⁴ Za její nejstarší a uměleko-historicky nejceněnější prostroru lze považovat pětilboce ukončený presbytář s žebrovým zaklenutím a se dvěma raně gotickými sedílemi, pocházejícími pravděpodobně z 3. čtvrtiny 13. století. Zevrubnější průzkum chrámové budovy v r. 1981 však přinesl zajímavý poznatek. Na půdě, ve východní části jižní zdi lodi, byl v lomovém zdívu odkryt vrchol půlkruhově uzavřeného románského okénka, jehož spodní polovinu překrývala barokní klenba.¹⁵ Na bílé olíčené omítce špalety jsou místy patrné temně červené stopy (původní?) polychromie. Okénko zřejmě leželo u jihozápadního nároží původní lodi, jež byla ovšem kratší, a osvětlovalo snad emporu. Tento objev vyvolává oprávněnou domněnku, že kostel byl zbudován již v románském období a vcelku zanedlouho goticky přestavěn. Podle jediného původního stavebního prvku, případně rozsahu zachování lomového zdíva

⁸ L. c., 72, 78.

⁹ Tenora také uvedl, že se zde snad našly kosti a náušnice, které měly být uloženy v Zámecké (dnes Dolní) Rožince. Dotazování po těchto nálezech zůstalo bezvýsledné.

¹⁰ *Hradý a tvrže na severozápad od Brna*, Archaeologia historica 2. Brno 1977, 62 n.

¹¹ K vznikání a zanikání středověkých feudálních sídel, ČSPS LXIX, 1961, 193 n.

¹² Má-li ovál zakřivený průběh i ve vrcholech, nelze za dnešního stavu hradiště zjistit.

¹³ K tomuto problému srov. zejména D. Menclová, *Beitrag zur Typologie der mährischen Burgen*, SPFFBU F 14/15, 1971, 97 n.

¹⁴ Z mladších dějin stavby lze přesně doložit nadstavbu věže v r. 1694 (Státní oblastní archiv Opava, pracovniště Olomouc, ACO G 1/4729) a opravy po požáru r. 1772 (Státní oblastní archiv v Brně, B 16/433).

¹⁵ Za upozornění na možný výskyt románských stavebních prvků děkuji J. Šilhanovi. Byly tak ověřeny údaje obsažené v práci R. Vermouzka a F. Čapky, *Cebín. Historie i socialistická přítomnost*, Brno 1978, 17, pozn. 11, 19.

vrstveného z velkých nepravidelných kamenů, není nicméně možné přesněji vymezit jeho stáří, ani vyslovit určitější závěry o jeho prvotní podobě. Kromě přijímaného názoru, že Cebín se rozkládá na staré sídlištní půdě, se o počátcích lokality neví téměř nic; první písemné zprávy vztahující se k místní vládycké rodině se objevují až v 3. čtvrtině 14. století. Nález románského okénka tedy posunuje vznik čebínského kostela hlouběji do minulosti, než se zatím uvádělo. Otázku, jak dlouhý časový úsek uplynul od založení svatyně k stavební úvadě reprezentované raně gotickými sedilemi, však nelze za současného stavu objektu zodpovědět. (AK)

Černvír (okr. Žďár nad Sázavou), kostel Nanebevzetí P. Marie

Zpráva St. Sochora z 13. července 1921, podle níž na jižní straně „vykopána byla stopa apsidy v základech“,¹⁶ dala podnět k interpretaci svatyně jako trojapsidiálního útvaru, v půdorysu vycházejícího nejspíše z řeznovického kostela. Vzhledem k orientaci románské stavby a její předpokládané půdorysné symetrii bylo mimoto možno předvídat další apsidu na protilehlé severní straně. Průzkum, který na Hradišku provedlo v červnu 1960 oddělení dějin umění katedry věd o umění filozofické fakulty UJEP, však dospěl ke zcela protichůdným poznatkům. Domnělá pata apsidy popřípadě jejího základového zdiva, byla základem opěrného pilíře, postaveného zde ještě před gotickým rozšířením svatyně k zajištění jihozápadního nároží románské lodi, které se na podloží mírně se svažujícím k západu dalo po nějakém čase do pohybu. Tento malý posun základového zdiva se projevil i v nadzemním zdivu trhlínami v západní apsidě, její konše a v prostoře 1. patra nad původní křížovou klenbou s vytraceným vrcholem. Těmž účelu jako opěrný pilíř sloužil i sousední kamenný blok posunutý přímo pod nároží. Zajišťovací pilíř zde stál až do vzniku gotické lodi, jejíž západní zeď doléhající k apsidě kompaktní hmotou svého rozšířeného napojení převzala jeho funkci. Tím si lze také vysvětlit axiální asymetrii přístavby lodi, tj. její posunutí k západu. — Ke stejnému výsledku — že totiž líc základového zdiva románské lodi probíhala původně plynule, bez spojení se základovým zdivem boční apsidy, popřípadě jiného útvaru — dospěl průzkum také na severní straně. Zde byly odkryty pouze základy severní a západní zdi gotické sakristie,¹⁷ položené na první vrstvě hrobů.¹⁸ Rovněž na této straně bylo zjištěno, že nadzemní zdivo se od průběhu zdiva základového pravidelně odchyľuje a že tak během výstavby došlo asi k určité korekci orientace. — Černvířský kostel je tedy možno po těchto nálezech rekonstruovat dosti bezpečně jako jednolodní centrální stavbu s ojedinelou konfigurací odsazených apsid přiléhajících na východní a západní straně k téměř čtvercové lodi, rovněž zaklenuté a přístupné patrně ze severní strany. Nad lodí bylo asi zčásti zděné, zčásti dřevěné patro refugia, přístupné jen zvencím vchodem v severozápadním koutě, spojeném visutou komunikací s blízkou hranolovou věží (někdy v gotice obnovenou) nad strmým opyšem ostrožny. Před svatyní byl hřbet ostrožny přetáť příkopem, jehož profil je na východní i západní straně ještě dnes dobře zřetelný. Na protilehlém konci ostrohu lze předpokládat existenci obytného stavení, popřípadě dalších budov tohoto opevněného sídla, jejichž základy se nepochybně zčásti dochovaly. (ZK)

Kobefice (okr. Vyškov), farní kostel sv. Jiljí

K drobné pozdně románské stavbě typického venkovského kostela s plochostropou lodí obdélníkového půdorysu a kněžístěm ukončeným apsidou náležela původně i sakristie.¹⁹ Přiléhala k severní zdi presbyteria, kde vyplňovala (ovšem s přesahem) kout vytvořený odsazením presbyteria od lodi. Sakristie byla r. 1872 zvětšována, přičemž byla odstraněna také její klenba.²⁰ Původní vzhled valeně zaklenuté místnosti obdélníkového půdorysu, přístupné pouze z presbyteria v jeho severní zdi a osvět-

¹⁶ Archiv Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Brně.

¹⁷ Na část západní zdi narazil již r. 1970 Z. Čubrda.

¹⁸ Není vyloučeno, že románská svatyně byla založena na starším pohřebišti.

¹⁹ První písemná zmínka o kobefické farni (plebanus de Kobariz) pochází z r. 1283. Viz CDM IV, s. 282, č. 214.

²⁰ A. Kratochvíl, *Slavkovský okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1921, 248, pozn. 1.

lené jediným oknem umístěným naproti vstupu, zachycuje půdorys chrámu, pořízený r. 1800 jako součást projektu nové střešní vazby.²¹ (BS)

Kostelec (okr. Jihlava), farní kostel sv. Kunhuty

Přesto, že první písemná zmínka o svatyni pochází až z r. 1371 byl její středověký původ znám již starší vlastivědné literatuře především díky portálu, který se dochoval v jižní zdi lodi. Podrobně se stavbou zabýval J. V. Šimák; uveřejnil také její historický rozbor (včetně půdorysného náčrtu), který pak V. Richter zčásti opravil.²² J. V. Šimák totiž určil pouze dvě stavební fáze: středověkou z 13. století (datuje podle patrocinia) a přístavbu z r. 1806. Nepostřehl pozdně gotický původ presbyteria z poloviny 15. století, kdežto severní obvodovou zeď staré lodi pokládal za dílo přestavby r. 1805.

Spolu se studiem památky na místě objasňují situaci kostela před jeho zvětšením plány úředníka Provinčního stavebního ředitelství v Brně Johanna Zeissla z r. 1803. Představují dvě varianty lišící se pouze délkou přistavované lodi (původní projekt má tři klenební pole, realizovaná varianta pouze dvě).²³ J. Zeissl projektoval toliko odbourání západního průčelí lodi. Starý stav sice není na jeho plánech zachycen, avšak zdvo je na západní straně ukončeno švem. Zůstává tedy nejistý vzhled původního průčelí, kde nelze vyloučit ani existenci věže (zvonů, z nichž jeden s letopočtem 1548).²⁴ Podle Zeisslova projektu byla stará loď na západní straně uzavřena novým vítězným obloukem zapuštěným jednu stopu do obvodní zdi a nad ním pak vzlýčen východní štít nové lodi, v klenbě oproti staré o jeden sáh (1,89 m) vyšší.²⁵ Zdá se, že projektant určitým způsobem navázal na architekturu dosavadní stavby, když přístavbu zaklenul valenou klenbou s dotýkajícími se výsečemi, obdobnou, jakou byla zaklenuta stará loď.²⁶ Ta byla ovšem původně plochostropá; její klenba snad pochází z 2. poloviny 17. století. Není vyloučeno, že dobu jejího vzniku lze vztáhnout k letopočtu 1653, jímž je datována kamenná křtitelnice. Zde pak není bez zajímavosti zjištění, že rovněž Zeisslovo průčelí, provedené přesně podle projektu, vychází z raně barokního tvarosloví.

Z Zeisslových plánů lze ještě vyčíst, že počátkem 19. století chránila portál v jižní zdi lodi později odstraněná předsíň. Podle architektonického tvarosloví náleží portál do tzv. přechodného slohu. Vzhledem k tomu, že lze uvažovat o jeho odvození z jihlavských staveb vzniklých ve 40. letech 18. století, bude nutno vznik kosteleckého chrámu položit do doby kolem r. 1250, spíše do let po tomto datu. (BS)

Mostiště (okr. Žďár nad Sázavou), kostel sv. Marka

Z pozdně románské svatyně na Krásné hoře se dochovala – jak bylo známo už starší literatuře – její větší část.²⁷ Radikální zásah do jejího vzhledu znamenal rozšíření lodi se současnou přístavbou věže. K tomu došlo někdy během 15. století, jak ukazují nevyrazné formy vstupního portálu a portálu v podvěží, zde jen s mírně hrotitým, téměř půlkruhovým, jakoby „krásněslohovým“ záklenkem (souvislost se

²¹ Výkres je uložen ve Státním oblastním archivu v Brně, B 18-plány, krab. 14, č. j. 776/1818.

²² J. V. Šimák, *Dvě stavby přechodní ze záp. Moravy*, Památky archeologické XXXIV, 1924/1925, 221–224. – V. Richter, *Románská architektura na Moravě*, ČSPS LX, 1952, 232.

²³ Státní oblastní archiv v Brně, B 18-plány, krab. 2, č. j. 199/1803; varianta je uložena v tomtéž fondu, krab. 3, č. j. 199/1805. Realizaci přestavby r. 1805 dosvědčuje pamětní nápis umístěný pod kruchtou. Jeho přepis u J. V. Šimáka je však chybný, na začátku se má správně číst: Haec pars aedis sacrae aedificata MDCCCV...

²⁴ G. Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren II/III*, Brünn 1860, 47.

²⁵ Nová loď je oproti staré asi o 1,5 sáhu širší. Rozšíření na jižní straně však ne navazuje na starší odsazení, jak zřejmě chybně nakreslil J. V. Šimák.

²⁶ V. Richter míní, že stará loď byla zaklenuta až na začátku 19. století v souvislosti s přestavbou kostela (srov. jeho pozůstalost v archivu UJEP). Zeisslův projekt tomu však odporuje.

²⁷ Srov. například G. Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren II/III*, Brünn 1860, 55–56.

zvonom 1419?).²⁸ Rekonstrukce původního rozvrhu kostela je však snadná: loď sahala po dvojici západních oken upravených v 19., popřípadě v 20. století (v jižní zdi). Svědčí o tom mírné prohnutí obou podélných zdí v těchto místech, především však stupňovitý reliéf zdi vlevo od vchodu. Jde o předsazenou vrstvu zdiva, na níž spočívalo schodiště vedoucí na dřevěnou emporu. Z tohoto zjištění dále vyplývá, že dnešní vchod vznikl jen úpravou původního, že šlo o jediný přístup do kostela a že kostel neměl věž, anebo měl jen zvoničku nespojenou s jeho vnitřkem. Jak ukazují rozměry objektu, a to jak lodí, tak tvarově archaické apsidy, šlo tedy spíše o soukromou kapli feudála než o farní kostel. Farní funkce svatyně je sice bezpečně doložena pozdně románskou křtitelnicí, původní impuls ke vzniku stavby však mohl být jiný. K této myšlence přivádí už její umístění vysoko na ostrohu stranou vsí a ovšem blízkost zbytků po panském sídle nejistého stáří. Lze-li jako bezprostřední pohnutku vyloučit pouhou sakrální mocnost polohy, zůstává druhá možnost existenční souvislosti svatyně se sídlem otevřená. Zbytky asi nadzemního zdiva v půdorysu pravouhlé místnosti a sousední další v severovýchodní části hradiště, další zdivo u jeho východního okraje nad kostelem a nevelká, přibližně kruhová prohlubeň v jihozápadní části ukazují na to, že šlo o poměrně rozsáhlý objekt. Je pravděpodobné, že tyto zbytky pochází až z pozdního 13. nebo dokonce ze 14. století, kdy hrad v Mostišti vlastnil rod erbu křídla.²⁹ Je však rovněž pravděpodobné, že tento gotický hrad navázal na staršího předchůdce,³⁰ který měl funkci buď rovněž především sídelní, nebo — vzhledem ke komunikačnímu významu místa — především strážnou. V tom případě mohla románská svatyně vzniknout zároveň s ním a sloužit v první fázi svého trvání jako soukromá kaple. Nicméně dobu založení prvního sídla může objasnit jen průzkum hradiště. (ZK)

Předín (okr. Třebíč), farní kostel sv. Václava

Zpráva o předinském kostele, publikovaná v minulém čísle sborníku.³¹ lze doplnit nálezem další plánové dokumentace z archívu někdejšího Provinčního stavebního ředitelství v Brně.³² Anonymní plán, schválený při úředním jednání r. 1817, obsahuje půdorys západní části kostelní lodi s prvním patrem věže, kam měla být rozšířena hudební křuchta, a okolorovaný pohled na západní průčelí kostela, jemuž v ose dominuje hranolová věž. V prvním patře je naznačeno vybourání nového okna s půlkruhovým záklenkem na místě obdélníkové střílny. Další, rovněž anonymní plán novostavby kostela v Předíně, datovaný 28. srpna 1840, pak dokládá, jak byla románská věž začleněna do novostavby: zeď západního průčelí nové lodi je pokračováním východní zdi věže.³³ (BS)

Přemyslovice (okr. Prostějov), farní kostel Všech svatých

Navzdory absenci jakýchkoli starších písemných zpráv o přemyslovickém kostele a stavebním změnám provedeným r. 1806 se zdá, že jde o stavbu s pozdně románským jádrem.³⁴ V archívu Provinčního stavebního ředitelství v Brně se totiž dochoval plán z r. 1804, podle nějž se přestavba realizovala.³⁵ Je na něm vyznačena dispozice původního chrámu s odsazeným kněžištěm téměř čtvercového půdorysu jejího západního průčelí. Podle G. Wolného byla věž vystavěna r. 1754. Zvětšení kostela se dosáhlo tím, že byl zbořen vítězný oblouk a východní zeď kněžiště, které

²⁸ Naproti tomu půlkruhový záklenek portálu v ohradní zdi severozápadně od kostela vznikl asi až při jeho sekundárním uložení z hrotitého oblouku.

²⁹ Srov. k tomu například L. Hošák, *K středověké kolonizaci poříčí horní Svatky a Oslavy*, ČSPS 60, 1952, 75.

³⁰ Srov. také domněnku V. Richtera, archiv UJEP v Brně, 18/33.

³¹ Z. Kudělka, *Předín (okr. Třebíč), farní kostel sv. Václava*. In: *Výzkum románské architektury na Moravě II*, SPFFBU F 25, 1981, 59.

³² Státní oblastní archiv v Brně, B 18-plány, krab. 14, č. j. 82/1819.

³³ Tamtéž, krab. 21, č. j. 1224/1840.

³⁴ G. Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren I/II*, Brünn 1857, 402.

³⁵ Plan zur Reparierung der Przemselowitzer Pfarrkirche. Schválen stavebním oddělením státní úřadny ve Vídni 6. června 1804. Státní oblastní archiv v Brně, B 18-plány, krab. 10, č. j. 951/1813.

pak bylo prodlouženo o dvojnásobek své původní délky. Přechod mezi lodí a kněžištěm se provedl konkávním segmentem vybouraným ve staré lodi, podstatně byla zvětšena obě úzká okna v bočních zdech lodi (jejich šířka ve zlomu oboustranně rozevřené špalety obnášela kolem 15 cm) i na severní straně kněžiště (na jižní bylo proráženo okno nové) a celá stavba pak zvýšena o čtyři stopy (1,26 m). (BS)

Přibice (okr. Břeclav), kostel sv. Jana Křtitele

Při opravě fasád v r. 1981 bylo možno upřesnit dosavadní poznatky o této románské památce, připomínané již r. 1257 jako farní kostel, zejména rozsah původní lodi, pozůstatky románských oken v její jižní zdi a v ose apsidy, i technologii zdiva. (LK)

Svratka (okr. Žďár nad Sázavou), kostel sv. Jana Křtitele

Při opravě fasád v r. 1981 byl identifikován rozsah zdiva lodi původního kostela, jehož orientace byla novověkou přestavbou obrácena. Současně byl odkryt jednoduchý, půlkruhově uzavřený portál a fragment románského okénka v jižní zdi lodi. Ve východní stěně původního presbytáře bylo nalezeno okno, opatřené stejně jako obě původní okna v jižní zdi presbytáře malovanou šambránou, stylizovanou do bavevských trojúhelníků. Není vyloučeno, že malované šambrány románských oken pocházejí snad již z 2. poloviny 13. století (kam patrně spadá i vznik kostela jako rustikalizovaného nebo silně opožděného projevu románského slohu). Tvarově mají blízkou analogii v románsky utvářených oknech lodi kostela v Dalečíně, který je svratecké svatyni dispozičně a slohově značně blízký. (LK)

Šebkovičky (okr. Třebíč), kostel sv. Maří Magdalény

Dílčí archeologický a stavebněhistorický průzkum rotundy, který mohlo oddělení dějin umění provést během poslední památkové opravy v l. 1979–81, významně upřesnil její nejstarší stavební historii.³⁶ Bylo zjištěno, že kvadratickému presbytáři z doby kolem poloviny 13. století (s odkrytým pozdněrománským oknem ve východní zdi) předcházela podkovovitá apsida, jejíž základové zdivo s původní, do lince rozetřenou a spárovanou maltou se dochovalo. Do válce lodi byla původně na západní straně zčásti vetknuta hranolová věž (později odbouraná), jejíž základové zdivo, tvořené v lici velkými opracovanými kvádry, bylo zavázáno do zdiva lodi. Věž, nepřípojená přesně axiálně, byla otevřena do lodi vstupem v přízemí i obločkem v patře, kde lze předpokládat věžní tribunu, přístupnou schodištěm v síle zdiva. V jižní části lodi byl odkryt jednoduše odstupňovaný, půlkruhově zaklenutý románský portál a dvě původní okénka. Současně byl také prozkoumán gotický karnér, přistavěný dodatečně k severní straně kvadratického presbytáře zároveň se zadděním osvětlovacího otvoru schodiště v síle severní zdi presbytáře. Kostel byl obklopen příkopem dodnes částečně patrným, jehož průběh byl na západní straně ověřen sondou a jehož zásyp obsahoval množství kamenné suti s ojedinělými keramickými střepy pozdně středověkého stáří. Učiněné poznatky dovolují datovat starší románskou stavební fázi svatyně již do 2. poloviny 12. století, tedy do nejstaršího horizontu rotundy s hranolovou věží (Pustiměř, Přední Kopanina). Patrové pojetí, zdůrazněné zejména pozdně románskou přestavbou, souvisí patrně s podunajskými rotundami (Petronell, Stahremberg). (LK)

Tasov (okr. Třebíč), hrad (tzv. Hrádek)

První písemná zpráva o Tasově pochází z r. 1233, kdy se uvádí Závíš z Tasova z rodu erbu křídla.³⁷ Lokalizace Závíšova původního sídla, doloženého znovu o rok později,³⁸ však není snadná. Hrad Dub, ležící přibližně 1,5 km jihovýchodně od Tasova v ohbí řeky Oslavy, lze vyloučit jak archeologicky, tak historicky, třebaže

³⁶ Srov. L. Konečný, *K funkci románských rotund jihozápadní Moravy*, SPFFBU F 19/20, 1975/76, 116 n.

³⁷ CDB III, s. 31, č. 50. O čtyři roky později se uvádí Bohuš z Tasova, CDB III, s. 207, č. 165. K dějinám rodu srov. například L. Hošák, *Příspěvky k starému rodopisu moravskému IV. Erb křídla*, ČSPSČ XLV, 1937, 63 n.

³⁸ Mladota z Tasova, CDB III, s. 106, č. 90.

vztah tohoto nejmladšího panského sídla k jeho předchůdcům a tedy k nejstarším dějinám Tasova není jasný (dělení rodového majetku?). Ze zbývajících možností jde buď o místo „Na kostelíku“ na mírném svažitém návrší v jižní části městečka nad objektem Průmyslového zboží,³⁹ kde asi stával románský dvorec, nebo o tzv. Hrádek ležící přibližně 160 m východně od obce na ostrohu nad bezejmenným malým potokem (Tasovička?). Zdá se však podobnější pravdě, že zmínky o Tasovu z let 1233 a 1237 se týkají zaniklého dvorce s uvedeným kostelem sv. Václava. Jednak lze totiž předpokládat vznik tasovského sídla už nějakou dobu před tímto datem a tedy spíše jednoduchou podobu jeho staveb provedených jistě z větší části ze dřeva, jednak se zbytky Hrádku, který asi dvorec vystřídal v jeho správní, obranné i obytné funkci,⁴⁰ mohou jevit archeologicky na údobí prvních dvou třetí desetiletí 13. věku jako nepřiměřeně vyspělé. Hrádku se proto týká patrně až rok 1281,⁴¹ zatímco mladší zprávy (1344: in castro Tasov,⁴² 1349... partem castri in Tassaw)⁴³ se mohou vztahovat už spíše k hradu Dubu.⁴⁴ Z hlediska průzkumu jihomoravské románské architektury a její horní časové hranice „kolem 1250“ může tedy o příslušnosti k tomuto údobí rozhodnout opět jen archeologický a uměleckohistorický průzkum. Kdežto celková osnova hradištní plošiny o dvou úrovních (z nichž nižší a menší jižní mohla být jakýmsi „předhradím“) na celkovém půdorysu velmi nepravidelného protáhlého oválu s narovnanými „podélnými“ stranami může o době vzniku sotva co přesnějšího povědět, zdá se být z tohoto hlediska dochovaný zbytek sídla při severozápadním okraji ostrohu daleko výmluvnější. Jeho funkční identifikace je ovšem obtížná. Snad šlo o pětibokou obytnou věž (v podstatě čtyřbokou, jižní zeď se však zřetelně lomí; severní zeď se oproti tomu na opačné straně asi stáčela), s otvorem vchodu či vjezdu neznámého původního tvaru na východní straně, na níž na východě navazovala okružní zeď.⁴⁵ Její uzavíratelná přízemní, valeně klenutá prostora má charakter útočiště, na což by vedle polohy celého útvaru na nejvyšším místě ukazoval i někdejší vstup na pravouhulé úzké schodiště se stoupavou valenou klenbičkou se zbytky otisků po bednění, vedoucí do obytného patra a odtud popřipadé na ochoz (pět pravouhlých otvorů na vnější straně severní zdi). Vedle půlkruhového zá-

³⁹ Vystavěném v letech 1970–1971 na místě románského kostela sv. Václava, jehož základy, snad i část nadzemního zdiva loďi a apsidy i část mladší vrstvy okolního hřbitova byly během prací odkryty, nicméně pro velký spěch s novou stavbou nebyly ani ofotografovány.

⁴⁰ Svědčila by pro to i blízkost obou míst. O takové souvislosti uvažoval už V. Richter, archiv UJEP v Brně, 12/33, a L. Hosák, *Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel*, CMM XCI, 1972, 326–327. — Takto „příčinné“ naopak spolu asi nesouvisí Hrádek s dosud nezaznamenanou lokalitou tzv. Kolečka, prostírající se asi 50 m severně od Hrádku a nápadnou svým půdorysem protáhlého půlkruhu o průměru asi 27 m. Zdá se téměř jisté, že „Kolečko“, na němž lze po orbě sesbírat pozdně gotické keramické střepy, je zobrazeno na známé kresbě J. Strčanovašského z r. 1783, pořízené nepochybně z Hrádku.

⁴¹ Tas z Tasova, CDM IV, s. 267, č. 202, sotva však totožný s Tasem, synem Znaty z Lomnice, CDM IV, s. 261, č. 184; srov. též J. Šebánek, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I*, Brno 1932, s. 50, č. 280.

⁴² Reg. IV/2, s. 559, č. 1380.

⁴³ ZDB I, s. 6, č. 108.

⁴⁴ Jako Hrádek (pustá tvrz) se místo výslovně uvádí až r. 1569. Srov. A. Kratochvíl, *Vel.-Meziříčský okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1907, 424.

⁴⁵ P. Michna, *Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 1978*, VVM 31, 1979, 340, a po něm V. Nekuda—J. Unger, *Hrádky a tvrze na Moravě*, Brno 1981, 283–284, soudí, že šlo o bránu, a to patrně také proto, že v její východní a k ní přiléhající severní zdi je pravouhlý otvor pro trámovou závoru. Na tomto místě je sice existence brány dost nepravděpodobná, především s ohledem na málo schůdný terén na odvrácené straně. Nelze však zcela vyloučit, že tudy mohla vést přístupová, nikoli ovšem vozová cesta zvedacím mostkem přes průrvu-příkop ve skále. Tomu by mohly nasvědčovat stopy po okrouhlém útvaru o průměru 250–300 cm na druhé straně potůčku, nedaleko míst, kde skála už povlovně přechází do hlinitého terénu.

klenku a pravouhlého, rovněž zděného ostění je pro stáří hradu důležité, že s výjimkou drobnějších vysrávek se zachovalo — především na obou dlouhých zdech — zdivo v původním stavu. S přihlédnutím k dosavadním znalostem lze užitý způsob zdění, v němž zcela převládá tendence klást lámanou rulu (někde jakoby opracovanou do tvaru zaobleného kvádrů) do pečlivě srovnaných rádků na maltu, pokládat stále ještě za produkt pozdně románské stavební techniky. Vznik tzv. Hrádku, který byl patrně vystavěn v jedné nedlouhé etapě, by tak bylo možno vymezit dobou kolem poloviny 13. století, nebo i dobou jí o něco předcházející. Správnost této domněnky však bude moci doložit jen podrobnější terénní průzkum,⁴⁶ který by určil hradiště i typologicky. K jeho osnově i rozloze lze ještě poznamenat, že u jihozápadního úseku paty ostrohu a o něco severněji ve svahu leží asi tři dosud nepovšimnuté kompaktní bloky zdiva stejné struktury jako zdivo věže.⁴⁷ V souvislosti s volbou místa je pozoruhodné, jak přirozená obranyschopnost ostrohu byla na severní straně ostrohu pod věží (?) stupňována přetnutím jeho klesající šije a vytvořením příkopu-řečiště, jímž protékal potok. (ZK)

Velký Újezd (okr. Třebíč), *kostel sv. Petra a Pavla* (?)

Na základě zpráv, zčásti publikovaných,⁴⁸ situační kresby z r. 1936⁴⁹ a experimentálního geofyzikálního měření⁵⁰ byl v červenci 1960 proveden oddělením dějin umění katedry věd o umění filozofické fakulty UJEP v Brně částečný průzkum míst, kde stával původní románský kostel. Vzhledem k omezeným možnostem, které dovolila udržovaná část hřbitova, byly položeny v uličkách mezi hroby tři sondy: jedna v místě předpokládaného průběhu jižního úseku zdi válcové lodi (A), druhá uvnitř lodi (B) a třetí v místě hranolové věže (C). Zatímco průzkum míst B a C nepřinesl v překopané půdě s porůznu sekundárně uloženými kosterními pozůstatky žádné poznatky, zaznamenala úspěch sonda první. V hloubce 1,80–2,00 m byla v těsné blízkosti vápenné jámy⁵¹ odkryta nad podloží asi 1,50 m dlouhá a nestejně — nejvíce 35 cm — vysoká spodní vrstva základového zdiva se stopami vápenné malty. Do místa výkopu zasahovalo zdivo spíše svou vnitřní částí, nikoli vnějším obvodem, který byl zničen mladým pohřbem severojižní orientace. Dále, tj. k severozápadu nebylo už možno průběh zdiva sledovat, poněvadž nad ním leží udržované hroby; je však možné předpokládat jeho existenci i zde, i když sotva ve větším rozsahu. Při rozšíření hřbitova v těchto místech r. 1938, které zároveň už i připravilo půdu pro pohřby, bylo totiž velmi pečlivě vybráno vše, co mohlo bránit hloubení hrobových jam. Tím více je třeba litovat, že kamenické fragmenty, nalezené během úprav a na ně navazujícího výkopu základů věže v letech 1939–1940⁵² a nějaký čas uložené ve farní budově, jsou dnes nezvěstné. — Pisemné zprávy o původní velkoujezdské svatyni i nalezený hmotný důkaz její existence jí dovolují rekonstruovat poměrně dosti přesně, i když v podstatě jen jako planimetrický útvar. Šlo o centrální jednodolní stavbu s lodí na kruhovém půdorysu, k níž na východě přiléhala nejspíše podkovoovitá apsida, na západě hranolová věž, která snad měla emporu. Je značně pravděpodobné, že nad lodí bylo patro či polopatro refugia, poněvadž relace rektifikační

⁴⁶ Například u přístavby nového pravouhlého kněžiště šebkovičské rotundy, které nahradilo původní apsidu, tj. útvar založený na křivce, bylo užito stejné techniky zdění i materiálu jako u lodi, ačkoli šlo o odstup několika desítek let.

⁴⁷ Zejména nejjižnější ležící blok je zřetelně sestaven z mohutných kamenů uložených do rádků.

⁴⁸ Z. Kudělka, *Velký Újezd (okr. Třebíč), farní kostel sv. Petra a Pavla*. In: *Výzkum románské architektury na Moravě II*, SPFFBU F 25, 1961, 61–62.

⁴⁹ *Protocollum domesticum Parochiae Magno Augezdensis...*, založené r. 1828, nestr., Okresní archiv v Třebíči.

⁵⁰ Provedeného 20. května 1960 pracovníky PVÚ Geofyzika n. p. Brno, za vedení RNDr. Vladimíra Haška, CSc.

⁵¹ Vápenná jáma, na kterou sonda narazila, byla důležitým orientačním vodítkem pro další výkopové práce. Poněvadž byla založena před stavbou nejmladšího kostela, stavěného v letech 1859–1860, musela být vykopána v ně ještě stojící rotundy.

⁵² Fotografie, pořízené během těchto prací a nacházející se v pozůstalosti faráře J. Bílého, dokládají bezpečně její hranolovou formu.

komise v telečské děkanské matrice z let 1666–1672 hovoří o kapli v přízemí,⁵³ a záznam v děkanské matrice jemnické z r. 1804 uvádí kostel jako „Thurm“ a „Thurmkapelle“.⁵⁴ V tomtéž prameni je uvedeno, že v kapli byl oltář sv. Floriána. Není však vážnějších pochyb o tom, že původně byl kostel zasvěcen sv. Petru a Pavlu a že nové patrocinium obdržel po přenesení starého titulu na sousední novostavbu farního kostela, která vznikla snad již koncem 13. století. Původní velkoújezdskou svatyni, která má typologicky nejbliže rotundě sv. Maří Magdalény v Šebkovicích a která je na území Moravy nejjihuji položeným dokladem rotundy s hranolovou věží, lze ovšem datovat jen přibližně do konce 12. nebo do 1. třetiny 13. století.⁵⁵

(ZK)

Zdeněk Kudělka (řešitel úkolu) – Alena Kalinová – Lubomír Konečný – Bohumil Samek

JEAN TREHET A LEOPOLD DIETRICHŠTEJN

Císařský zahradní architekt Jean Trehet,¹ činný v první čtvrtině 18. století i na několika místech Moravy, byl mimo jiné také ve službách Leopolda Dietrichštejna, a to asi už od jeho nástupu v roce 1698. Trehetova práce pro knížete byla nicméně pestřejší, zejména před jeho jmenováním dvorním zahradním inženýrem roku 1706. Svědčí o tom příslušné položky v účtech dvorní dietrichštejnské pokladny, které publikoval V. Richter.² Některé se sice vztahují k Trehetovým úpravám zahrady Leopoldova vídeňského sídla v Rossau, dvě z nich však ukazují, že se z pověření knížete zabýval také nakupováním uměleckých předmětů. V této souvislosti je výmluvná především položka č. 1260, z níž vyplývá, že 31. července 1700 Trehet převzal 1000 zl. za různé malby prodané Leopoldu Dietrichštejnovi. Ze stručného údaje kvitance není ovšem zřejmé, jak k této transakci došlo, ani o jaké obrazy šlo. Obojí však osvětluje písemnost uložená ve Státním oblastním archívu v Brně.³ Jde o soupis padesáti obrazů se stručnou zmínkou o námětu, autorovi a zarámování, popřípadě i o místě získání (nejvíce Paříž), ke kterému je připojeno Leopoldovo potvrzení o odkoupení a převzetí obrazů a obsáhlá doložka o způsobu proplacení dohodnuté částky 4000 zl. po tisíci zl. ročně, počínaje 1. červencem roku 1700 a konče 1. červencem roku 1703. — Z kontextu není bohužel zřejmé, zda obrazy, které Trehet opatřil, byly určeny pro Mikulov nebo pro Vídeň. K tomu je však možno poznamenat nejen to, že roku 1700 byly pro mikulovský zámek koupeny hřebíky pro pověšení obrazů a že v letech 1701 a 1702 restauroval mikulovský malíř na zámku větší množství obrazů,⁴ ale že především mezi autory obrazů, které byly na zámku ještě počátkem tohoto století⁵ jsou i umělci uvádění v Trehetově soupisu. Poněvadž jde o umělecko-historicky dosti zajímavý materiál, otiskují část písemnosti s výčtem získaných obrazů in extenso.

⁵³ Matrica ecclesiarum decanatus Telcensis ab anno 1666 usque 1672, Oblastní archív Jihlava, pracoviště Telč, Č 36.

⁵⁴ Státní oblastní archív v Brně, B 16/437, f. 1.

⁵⁵ L. Hosák, *Středověká kolonizace horního poříčí Dyje*, ČSPS LXI, 1953, 89, se domnívá, že k založení Velkého Újezda došlo již ve 12. století.

¹ O něm podrobněji W. Pillich, *Jean Trehet. Ein französischer Künstler im Dienst des Wiener Hofes 1686–1740*, Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 12, 1955/56, 130 n.

² *Excerpta z dietrichsteinského mikulovského archívu*, SPFFBU F 13, 1969, 55 n.

³ Rodinný archív Dietrichštejnů, G 140/523.

⁴ V. Richter aj., *Mikulov*, Brno 1971, 174.

⁵ Srov. A. Rille, *Die Bildersammlung im Schlosse von Nikolsburg*, Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums für Kunst und Gewerbe XXX, 1912, 97 n. a I. Křísek, *Mikulovské malířství 18. století*, in: V. Richter aj., l. c., 204.